

BETON

19 Ekim 2019

BİZİM BURADA OLMAMIZIN NEDENİ

Açılış her zamanki itirafla başlıyor: bilmiyoruz. Ne yapacağımızı bilmiyoruz ama yedinci kıta içimizde, kanımızda, beynimizde. Beton buluşması sindirim programının dördüncü durağı ve bu sefer nesne şehrin kendisi kadar ağır. Kentsel dönüşüm, kent hareketleri, müşterekleştirme pratikleri, asbest ve bedendeki izlekler, kent ekolojisi — betonun etrafında dönen her şey İstanbul'un içine çekiyor.

Ama önce bir video gösteriliyor: "1457 Ankara'dan Kesik." Mars ile Jüpiter arasındaki asteroid kuşağında 1457 numaralı bir asteroid var ve adı Ankara — bir Alman astrofizikçi gözlemlerini Ankara'da yaptığı için bu ismi vermiş. Belgesel bir eşeğin monografisi üzerinden Ankara'nın yıkımını anlatıyor. Altmış dakikalık filmde on beş dakikalık bir kesit — sarı canavarların ölümü, yıkıma karşı örgütlenme.

Sonra bir akademisyen sahne alıyor ve anlatısı Fransa'dan başlıyor. Henri Pezzera, toksikolog, 1974'te Paris banliyösündeki Jussieu Üniversitesi'nde çalışıyor. Laboratuvarındaki deneyler sürekli yanlış sonuç veriyor — hiçbir test tutmuyor. Nedeni çatıdan dökülen asbest lifleri; yeni binanın güzel duvarları altında bir zehir akıyor. Pezzera keşfini yalnız bırakmıyor: üniversite sendikaları arasında bir kampanyaya dönüştürüyor. Aynı dönemde Amistor fabrikasında Fransız ordusuna asbestli şerit üreten kadın işçiler fabrika işgali yapıyorlar — fabrikamızı vermeyiz, işlerimizi vermeyiz. Jussieu ekibi kadın işçilere gidip "evet fabrika ve işler önemli ama bu fabrika sizi öldürüyor" diyor. İki hareket buluşuyor: bilen eylemden ve eyleyen bilgiden halk hareketi doğuyor.

Akademisyen İşçi Sağlığı İş Güvenliği Meclisi'nden geliyor. Mesele bütün çevre felaketlerinin çalışanın bedeninde bıraktığı izler. Pezzera'nın oğlunun çektiği bir belgesel var: "Sentinelle" — nöbetçi, bekçi, ama daha çok "bir şey duymaya devam etmek" anlamında. Üstü sürekli örtülen, görmememiz sağlanan bir gerçeği inatçı bir şekilde duymaya devam etme çabası. İşçi sağlığı, çevre sağlığının ilk izleyicisi — ilk izler o bedende okunuyor.

Hikâye Türkiye'ye dönüyor ve mekanın kendisine yapıyor. Bu Bienal etkinliği aslında Tersane İstanbul'da yapılacaktı — Haliç kıyısında, endüstri mirası bir mekanda. Ama inşaat yapımı sürecinde eski binaların asbestli malzemeleri temizlenemedi. Bağımsız raporlar alındı, süreç işletildi — yüz binlerce insanın geldiği bir faaliyette istisnai olarak iyi işleyen bilgilendirme süreci — ve etkinlik Mimar Sinan'a taşındı.

"Bizim burada olmamızın nedeni asbest."

Asbest yalnızca endüstriyel değil, Türkiye'de doğal olarak da çıkıyor. Kapadokya'nın jeolojik tarihinden gelen erionit türü, doğal asbest. İzzettin Barış ve birkaç araştırmacı yıllarca bu konuyu çalışmış. Ama endüstriyel asbest başka bir hikâye. Dilovası'ndaki İzocam fabrikası 1967'de kurulmuş, 2007'de Fransa'nın en büyük eski asbest şirketi Saint-Gobain'e devredilmiş. İki dönümlük araziye bütün atığını döküyor; camlünü çevredeki asbestli molozlarla karışınca inanılmaz toksik bir ortam yaratıyor — fabrika burada, atıklar burada, insanlar da burada. Bozüyük'te Eczacıbaşı'nın seramik tesislerinde binlerce işçi çalışıyor ve silikozis oranları korkutucu. İşçiler ekmekleriyle canları arasında seçim yapmak zorunda kalıyorlar. Sarı bir sendika başlarında, sıfır meslek hastalığı rapor ediliyor — kimse ölmüyor, resmi kayıtlara göre. Asbest bir mineral olarak toprağın altında, bir endüstri olarak işçinin ciğerinde, bir gizleme olarak devletin raporlarında yaşıyor. Sanat etkinliklerini finanse eden şirketlerle işçileri hasta eden şirketler aynı; kamusal finansman bulunamadığı için bu sponsorluklara mecbur kalınıyor.

KÖPEKSİZLEŞEN İSTANBUL

İkinci bölüm İstanbul'un çeperlerinden, mega projelerin açtığı yaralardan geliyor. Bir dernek yıllardır mahallelerde yürüyor — kentsel dönüşüm geçiren, zorla yerinden edilen, halk sağlığı sorunlarıyla boğuşan semtlerde. Kirazlıtepe bunlardan biri: yıkımdan kaynaklanan asbestli moloz, tam da akademisyenin uyardığı halk sağlığı sorunu. Her yürüyüş bir haritalandırma, bir arşivlendirme çabası — farklı dillerde, farklı araçlarla, bazen video, bazen harita, bazen yarı akademik yayınlarla. Çünkü İstanbul o kadar hızlı değişiyor ki kaydını tutmak bile bir mücadele.

Kuzey Marmara Otoyolu, üçüncü havalimanı, üçüncü köprü — betonla başlayıp betonla biten, yıkımla başlayıp yapımla bittiği iddia edilen projeler silsilesi. Ama yapım sürecinin gizli sayfalarında hayvan tecridi var. Sokak köpekleri kamyonlarla toplanıp otoyol şantiyesine atılıyor — sistematik olarak, yüzlercesi, binlercesi. Belediye küpelendirme yapmıyor, sayı tutulmuyor, fail belirlenemiyor.

Sahaya giden bir belgeselci anlatıyor: gittiğinizde yüzlerce köpeğin size doğru koştuğunu düşünün. Çoğu aç, çoğu susuz. Mama götürdüğünüzde susuzluktan yiyemez halde. Arkalarındaki baraj bile tahrip edilmiş, su kaynağı bırakılmamış. Devasa bir alan, gölge yok — köpekler vinçlerin gölgesinde sığınmaya çalışıyor. Çapraz demir konstrüksiyon olduğu için tam gölge vurmuyor, sadece iz düşüyor. Köpekler o yarı karanlığın altına girmeye çalışıyorlar.

"Post-apokaliptik bir ortam var. Kıyamet senaryosu gibi bir şey, İstanbul'un içinde bu."

Molossus — Yunancada büyük köpek demek. Kentin evcil sokak köpekleri, sarı kamyonların arkasında kendilerini imha edilmiş ve atılmış buluyor. Bir araştırmacı yıllarca tek tek köpekleri sayarak bir arşiv oluşturmuş. Ama son dönemde belediye küpelendirmeyi bile bırakmış — böylece hiçbir sayı tutulmuyor, aktör belirlenemiyor. Üç-beş köpek bazen, onlarca-yüzlerce köpek bazen. Sarı kamyonlar asbestli hafriyatı taşıyor, köpekleri de taşıyor — moloz ve canlı aynı kamyonunda, aynı istikamette, şehrin görmek istemediği her şeyi kuzeye doğru. Beton meselesi böylece sistemin faillerinden, güçlülerinden, muktedirlerinden çöpten, enkazdan, kayıptan nasıl kayıplar verdiklerine bakma imkanı sağlıyor.

YIKINTININ BİTKİLERİ

Sahne karartılıyor ve bir manifesto başlıyor — bitkilerin ağzından:

"Yıkım hep vardı. Maymundan önce de. Onlar için yıkım, bizim için yaşam."

Ruderal bitkiler. Yıkıntı alanlarının ilk sakini olan, hiçbir botanik bahçesinin, seranın, parkın ya da saksının içinde değil — gri taşın çatlaklarında, çöpte, harabede, köprü altında, yanmış arazide, otopan kenarında, inşaat çukurlarında, kentin tüm boşluklarında yaşayan türler. Ot, insanın dilini öğrenmiş. İlk kurulan kasabalarda, savaşın ilk patladığı yerde önce onlar türemiş. Tohumlara sızmışlar, tarlaları işgal etmişler, kuşların midelerinde, köpeklerin salyalarında, araba lastiklerinde kıtadan kıtaya geçmişler.

Bu bitkiler hayatta kalmak için heybetli gövdelere, büyük ve lezzetli meyvelere, gösterişli çiçeklere ihtiyaç duymuyor. Bireyi değil çokluğu, uzun bir ömrü değil avari bir yaşamın geçiciliğini tercih ediyor. Besinsiz, çok nemli ya da çok kuru topraklar, çok alkalın ya da çok asidik — bunlar onların derdi değil. İnsan sınıflandırmaları tutarsız: iki yüz yıl önce hayran kaldığını bugün zararlı ilan ediyor, bugün zararlı ilan ettiğini yarın koruma altına alacak.

Manifesto romantik ekolojiyle dalga geçiyor: "Ekolojik kahramanlıklara, geri dönüşüm ve rehabilitasyon safsatalarına, kurtarılmaya ihtiyaçları yoktur. Onlar onarılacak nesnelere değildir." Çünkü dünya yıkıldıkça çoğalmaya devam edecekler. Her düzen yeni yıkım yaratır, her kurulum yeni atık, her yapım yeni çöplük, her çöplük yeni kaynak, yeni yaşam. Buzul çağlarını, tarım devrimlerini, küresel savaşları atlattılar — çünkü onlar felaket, kaos, fırsat ve istila.

Ve en kışkırtıcı satır:

"İnsan asalaktır. Bitki gibi besin yapamaz. Bitkiyi kesip parçalayıp öldürüp yemeden hayatta kalmaz."

Ama insan aynı zamanda ruderal bitkilerin en iyi partneri. Orman temizliyor, çöplük yaratıyor, yol açıyor, kanal kazıyor – yıkımın olduğu her yerde ot biter. Bitki romantikleştirecek bir nesne değil, yıkımla birlikte yaşayan, yıkımdan beslenen, yıkımı yaşama çeviren bir fail.

GEÇMİŞ BETONA GÖMÜLDÜ

Sahnedeki bir sanatçı çimento, kalekin ve suyla pasta yapıyor. Kalekin daha lezzetli yapıyormuş. Çocukken köyde pastane yoktu – pasta lüks bir şeydi, ölçüslü bir nesne, sınıfsal bir işaret. Şimdi o lüksün malzemesiyle, betonun malzemesiyle pasta kıvamı yakalamaya çalışıyor – biraz su ekliyor, karıştırıyor, "becerikli değilim, ilk defa çimentoyla pasta yapıyorum" diyor. Performans sınıfsal dönüşümün somut metaforu; acemilik için bir parçası.

Seksenli yıllarda köyde yeşil bahçelerin içinde küçük evler vardı. Herkes memnundu. Sonra bir dönüşüm başladı: evler yıkılıp altı dükkan üstü apartmanlara çevrildi. Bu apartmanlar her yeri kapladı. Evin yanından geçen dere betonun içine gömüldü. Okul bahçesindeki çimler betonlandı, nüfus arttığı için bahçeye bir okul daha yapıldı. İsmet Teyze'yle Abdullah Amca'nın dev bahçesi ve incir ağaçları yıkılıp yerine apartman çıktı.

"Yavaş yavaş bütün geçmiş betona gömüldü."

Betonun sınıfsal bir tarafı var. Köyden kente göç eden insanlar için beton modernleşmenin simgesi; bahçeyi bırakıp apartmana geçmek bir yükselişti. Ama bu yükseliş dereleri, bahçeleri, incir ağaçlarını, çocukluk anılarını gömdü. Sanatçı bir arkadaşıyla marketteyken bir çiçek görmüş, anlatmak istemiş. Arkadaşı "çirkin, yan tarafı yamulmuş" demiş. Bir bitkinin şahane olması gerekiyor onun kafasında – yan tarafı ölürse, dalı düşerse kötü. Ama toprakla ilişki kuran biri biliyor: bitkinin yan tarafı ölebilir, dalı düşebilir, mevsimler geçer. Hiç ekin ektiniz mi diyor sanatçı salona – ekinin kaybetmek gibi bir şey bu, marketten bir şey almaya benzemiyor.

BAŞKA BİR DÜNYANIN İHTİMALİ

Beton buluşmasının tek umut taşıyıcısı bir bostandan geliyor. Roma Bostanı – İstanbul'un göbeğinde, müşterekleştirme pratiği olarak yaşayan bir bahçe. Gezi'den sonra doğmuş, ya da daha doğrusu Gezi'nin açtığı ihtimalin peşinden koşmuş.

"Gezi bir kamusal alana yapılan müdahaleydi. Orada bir kentte yaşamı tekrardan inşa ettik. Herkesin gönlüne başka bir dünyanın ihtimali düştü."

Roma Bostanı bu ihtimalin somutlaşmış hali: permakültür, mahalle içi dayanışma, öz emekle dönüştürme, uygulamalı siyaset. Yeni yeşil alan yaratmanın imkansızlığı hissi arasında ayakta duran, toprağa dokunan, ekin eken bir pratik. Gezi sonrası oluşmuş bütün pratikler – bostanlar, kooperatifler, dayanışma ağları – bu ihtimalin peşinden koşuyor.

Soru-cevap oturumu beklenmedik bir derinlik kazanıyor. Geçen haftaki patates buluşmasında Kars'tan gelen bir çiftçi vardı – peynir, tarım, toprakla bağ – ve salonda bir umut hissi doğmuştu, bir şeylerin dokunarak değişebileceğine dair bir güven. Şehre yaklaştığımızda ise topraktan koparak, bitkilerin anti-romantik dilinden uzaklaşarak içe kapanıyoruz. Birisi kent ile kır arasındaki sahte ayrımı sorguluyor: kırı idealize ediyoruz, uzakta bir köy hayal ediyoruz – ama ikisini dönüştüren sermaye grupları aynı. Cengiz burada üçüncü havalimanı yaparken orada HES yapıyor. Aktörler aynı, araçlar aynı, güç aynı. Üstelik 2004'te çıkarılan büyükşehir yasasıyla İstanbul'un resmen kırsal alanı kalmamış. Otuz üç büyükşehirin kırsal alanı yok – bütün köyler mahalle oldu. Hangi kırdan bahsediyoruz?

Bir başka ses çıksızlığı dile getiriyor: beş büyük kriz geçirmiş bir gezegende, bizim krizimiz bunlardan biri. Biyoçeşitliliği niye savunmam gerektiğini kitaplarda bulamıyorum. Bulduğum şeyler barbarca, insan merkezli – sonuçta başka canlıları yıkacak sistemler öneriyor. Mutlak adaletin ne olduğunu bilmiyorum.

Bu karanlıkta birisi ölümü hayatla karıştıran bir hikâye anlatıyor: beş-altı yaşındaki kızına ölümü "solucan olacağız, çiçek olacağız, böcek olacağız" diye anlatıyormuş. Çocuklar bu yaşta farkına varıp soruyorlar ve ölüm yaşam

üzerinden anlatılıyor. Gündelik hayatta kızına söylediğinin mücadeleye de yansıması gerekiyor – zafer kazanmadan, haklı olmadan, süreci öreerek ilerlemek. Sonuna kadar düşünürsek zaten her şey çöker – ama sürecin kendisi bir bilgelik taşıyor. Buradan beraber Galataport'tan aşağı inebiliriz diyor birisi – mekânın kendisi bile bir ironi, endüstri mirasının lüks tüketime dönüşümünün tam ortasındayız.

Bir geri dönüşüm işçisi konuşsa "geri dönüşüm bizi mahvetti" der diyor birisi – çünkü onun kafasında bile geri dönüşüm, belediyenin reklamlarındaki o temiz kavram. Ama atık diye tarif edilen şey para eder; ekoloji diye tarif edilen kavramlar piyasa tarafından soğurulur. Berlin'de kentsel dönüşüm: Aldi mağazaları kapanıyor, yerine ekomarketler geliyor – aynı ürün iki-üç katına satılıyor. "Kentsel geri dönüşüm" deniyordu bir dönem, çok keyifli bir kavramdı – çünkü her şeyi çiçekleyen bir söz. Ekolojik anlatı, yeni bir sermaye aracı. Roma bostanları bir şey yapabilir ama bir sektör de aynı kavramları satın alıp başka bir şey satacak.

Bir ses mücadeleleri ortaklaştırmayı öneriyor: Dikmen Vadisi'nin direnişiyle Roma bostanlarını anlatmak arasında bir ilişki kurmak. Hevsel bahçeleri. Bunun bir yabancılaşma olmadığını, merkezde ya da çevrede bu direnişin ortaklaştığını göstermek – alanları çoğaltmak, birini diğerine bağlamak.

Beton buluşması salondan dağılırken elde kalan birkaç şey var: asbestin görünmez şiddeti, köpeklerin vinç gölgesindeki çaresizliği, ruderal bitkilerin yıkımdan doğan manifestosu, betonla yapılan pastanın acı kıvamı ve bir bostanın inatçı yeşilliği. Şehre baktığımızda patates ve su toplantılarının umutlu tonundan uzaklaşıyoruz – ama Kerem'in ruderal bitkileri tam da bu uzaklaşmanın içinde bir yaşam modeli öneriyor: yıkımın olduğu yerde bitmek.